

MEDBORGARNAS SYN PÅ SKOLANS PROBLEM OCH PÅ SKOLAN SOM EN VIKTIG SAMHÄLLSFRÅGA

FREDRIKA LAGERGREN, SVERKER LINDBLAD,
MONICA REICHENBERG, KATARINA SAMUELSSON
OCH HELENA WALLSTRÖM

Sammanfattning

Vi har studerat medborgarnas syn på skolan och på olika åtgärder att styra skolan. Vid början av 1990-talet menade en liten andel av medborgarna att skolan var den viktigaste frågan i Sverige. Efter skolans avreglering och marknadsstyrning ökade andelen markant för att nå en topp när OECDs presenterade den svenska skolans nedgång genom internationella jämförelser. Våra analyser av den Nationella SOM-undersökningen 2023 visade att den stora majoriteten av medborgarna anser att kvaliteten försämrats i svensk skola. Samtidigt menar opinionen i stort att lärarna är välutbildade och en mycket stor andel vill förbjuda företag att driva skolor med vinstsyfte. Utifrån dessa iakttagelser skapade vi en ”karta” över olika positioner i skolfrågor och undersökte hur medborgarna fördelade sig över dessa. Vi fann tydliga samband mellan medborgarnas skilda positioner i skolfrågor och deras politiska preferenser, yrkesverksamhet, och kön. Vilka positioner som får företräde när skolan definieras som problem blir då en viktig samhällsfråga.

Den svenska skolan har genomgått åtskilliga förändringar sedan de stora skolreformernas tid på sextio- och sjuttioalet. I början på nittioalet genomfördes en omfattande omstrukturering i styrningen av skolan – först genom decentralisering och övergång från regelstyrning till målstyrning och sedan genom införande av skolmarknader och privatisering. På detta följde senare ökad kontroll av skolans resultat och ökat inflytande av globala aktörer som OECD. Exempel på sådan globalisering är att internationella jämförelser av provresultat blev mycket betydelsefulla i analyser och tjänade som underlag för politiska diskussioner och åtgärder.

De politiska besluten bakom dessa förändringar av den svenska skolan, har beskrivits och analyserats av åtskillig forskning (se exempelvis Englund, 1996; Eriksson & Unemo, 2019; Lindblad & Wallin, 1993; Yang-Hansen & Gustafsson, 2016). I den här studien ska vi i stället vända blicken mot medborgarna med deras erfarenheter och åsikter. Vi frågar:

- I vad mån ser medborgarna skolan som en viktig samhällsfråga och har detta förändrats sedan början av 1990-talet.
- Hur ser medborgarna på den svenska skolans utveckling i termer av kvalitet?
- Hur kan medborgarnas syn på skolan knytas till frågor om vinstintressen, internationella jämförelser och lärares utbildning?
- Vilken betydelse har social och politisk tillhörighet i synen på skolan som samhällsfråga?

Vi börjar med att ge en överblick av hur skolan förändrats under de senaste decennierna.

Svensk skola i omvandling

Skolan förväntas bidra till att fostra demokratiska värderingar och attityder som i sin tur uppmuntrar elever att delta i politiska val, sociala och politiska rörelser och i lokalsamhället. Sverige ansågs fram till slutet av 1980-talet ha ett av världens mest likvärdiga skolsystem där viktiga delar vilade på en hög standardisering av läroplanen och centraliserad styrning av skolan. Den gemensamma obligatoriska grundskolan syftade till att alla elever, oavsett klassbakgrund och bostadsort, skulle ha tillgång till en likvärd skolgång som skulle leda till lika kunskaper (Eriksson, 2019). Denna syn på skolan finns fortfarande kvar i vissa avseenden men organisering och styrning av skolan har förändrats över tid, det vi här kallar omstrukturering. Vi har tidigare (Lindblad m.fl., 2022) visat på olika sätt att hantera skolan i termer av institutionella logiker i form av byråkrati, marknad och profession (Freidson, 2001) och har med oss detta i vår analys.

Under 1980-talet hade Sverige – i likhet med många OECD-länder – en svagare ekonomisk utveckling vilket minskade utrymmet för välfärdsstaten och dess reformer. Samtidigt skedde en ideologisk förändring av nyliberal art där det hävdades att marknadsutsättning av skolväsendet inte bara skulle öka medborgarnas inflytande utan också skulle effektivisera verksamheten (Alexiadou m.fl., 2019) och minska centralstyrd byråkrati.

Två förslag till reformer av skolväsendet blev en följd av dessa ekonomiska och ideologiska rörelser och kom att dominera sättet att hantera frågan som problem och lösning:

Den ena lösningen inriktades på att decentralisera skolans organisering och styrning från staten till kommunerna, lärare, familjen och eleverna. Kommunerna ansvarade för fördelningen av pengar till skolan. Lärarna ansvarade för vad för kunskap som skulle undervisas om, dvs. avreglering av innehållet. Den andra lösningen innebar införande av det fria skolvalet där föräldrar skulle få möjlighet att välja skola till sina barn. Parallellt med detta infördes rätten för enskilda huvudmän att driva skolor med stöd av ett system med skolpeng där respektive skolas

finansiering blev beroende av hur många föräldrar som valde att placera sina barn där. Föräldrar och elever kunde nu välja skola och blev därmed en viktig påtryckargrupp och varje elev viktig för skolans ekonomi (Angelov & Edmark, 2016). Denna s.k. friskolereform ledde till en marknadsiering av skolan i vid mening då reformen öppnade för vinstdrivande kommersiella aktörer att starta skolföretag och koncerner i form av aktiebolag (Skolor skulle konkurrera med varandra baserat på resultat. Varje skolas meritpoäng gick att se på nätet. Gemene man kunde på ett helt annat sätt än tidigare jämföra olika skolors resultat med varandra. Det ledde till att vissa skolor stigmatiserades och att föräldrar med högre utbildning ofta undvek dessa skolor (Böhlmark, 2019).

Ett led i förändringen av den svenska skolan var att betyg, meritvärden och resultat på kunskapstest var det som räknades snarare än lärandemålen i läroplanen. Detta medförde att jämförelser av skolresultat blev viktiga på ett sätt som inte varit för handen tidigare. Internationella jämförelser av skolresultat kombinerat med betoning av internationell konkurrens hamnade i fokus för de skolpolitiska debatterna (se Lindblad m.fl., 2018). De internationella jämförelser som oftast användes utvärderade unga människors kunskaper och förståelse i läsning, matematik och naturkunskap.¹ Utfallet av dessa jämförelser i form av rankinglistor medförde en så kallad PISA-chock. Denna drabbade först Tyskland och användes sedan som argument av svenska politiker i en kritik av svensk skola. Denna kritik var alltså baserad på utfallet av undersökningar i andra länder med andra skolsystem och bildningstraditioner – och innebar med andra ord en globalisering av skolfrågor. Komparativa studier av skolresultat medförde att kvaliteten i svensk skola även började ifrågasättas internationellt (Austin m.fl., 2015; Sjöberg & Jenkins, 2022). De internationella mätningarna fick dock inte stå oemotsagda. Kritiken mot dessa gick ut på att fokus försköts bort från grundläggande frågor om bildning och medborgarskap och i stället betonade individuell konkurrens och effektivitet avgränsat till utfallet av kunskapsmätningar (se exempelvis Biesta, 2015).

Förändringar i medborgarnas bild av skolan som samhällsfråga

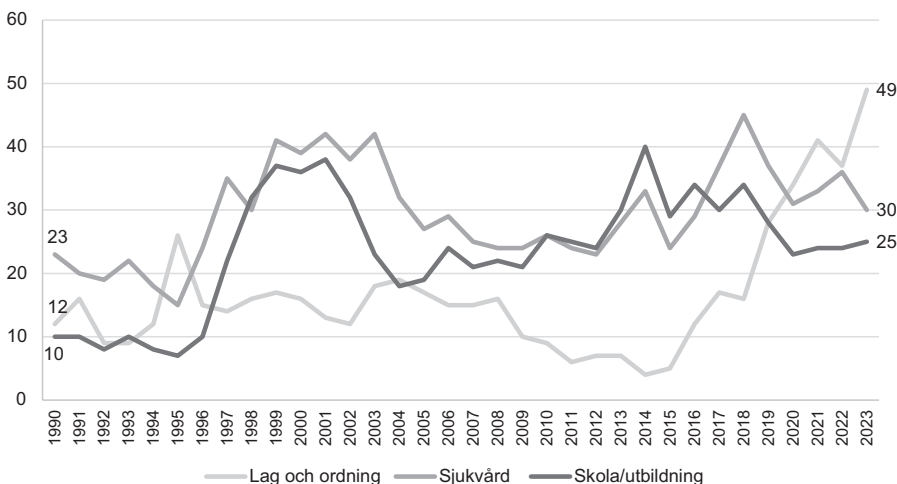
Vi tar hjälp av SOM-institutet som under lång tid gjort undersökningar av vad medborgarna ser som de viktigaste samhällsfrågorna eller problemen. Här finner vi att synpunkter om detta varierar över tid.² I figur 1 visar vi på andelen som anger *Utbildning och Skola*, samt *Lag och Ordning* och *Sjukvård* som viktigaste samhällsfrågor eller samhällsproblem under perioden 1990–2023. Vi ser där att en relativ liten andel – 10 procent – ser skolan som ett angeläget problem under 1990-talet. Bilden ändras rejält från år 2000 och framåt med en topp 2014 om 40 procent som menar att frågor om skola och utbildning är mest viktiga för medborgarna. Vi ser också att lag och ordning uppfattas som alltmer viktiga under de senaste åren.

Vad är det då som har hänt som gör att vi kan förstå dessa förändringar i opinionen över tid? Som vi visat ovan har skolväsendet i Sverige omvandlats rejält

under de senaste decennierna. Som vi nämnde ovan har den svenska skolan gått från att vara centralstyrd till att bli kommunal, målstyrd och konkurrensutsatt (se Utbildningsdepartementets rapport till OECD 1992) i början av 1990-talet (Lindblad & Wallin, 1993). Redan från början kritiserades att skolan skulle styras av marknaden och kritiken växte allt eftersom det blev tydligt vilka stora vinster som vissa privatägda skolkoncerner kunde göra.

Därefter – i början av 2000-talet infördes en ökad statlig kontroll genom resultatstyrning (Lundahl, 2002). Detta öppnade för att internationella kunskapsmätningar fick stor betydelse som styrinstrument, vilket i sin tur medförde att OECD med dess Program for Individual Student Assessment (PISA) fick ett stort genomslag i den skolpolitiska debatten. Den svenska skolans kvalitet kritiserades hårt utifrån resultaten på PISA-undersökningarna – framför allt utifrån nedgången i ranking genom internationella jämförelser 2014 – och OECDs experter inkallades också som konsulter för att förbättra svensk skola. Enligt vår bedömning finns det ett tydligt samband mellan skolpolitiska åtgärder och i vilken utsträckning medborgarna uppfattar skolan som viktig samhällsfråga.

Figur 1 Andel av medborgarna som anser att skola/utbildning, lag och ordning respektive sjukvård är den viktigaste frågan i Sverige, 1990–2023 (procent)

Kommentar: Den öppna fråga som ställdes var *Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?* I figuren visas hur stor andel i procent av det totala antalet svar som anger *Skola/utbildning* som viktigast, samt som jämförelsefrågor om *Lag och ordning* respektive *Sjukvård*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2023.

Hur vi undersöker opinionen om skolan

Skolan är en samhällsinstitution som ofta finns med i diskussioner där frågor som rör trygghet, välfärd och demokratiskt medborgarskap debatteras. Vi har därför valt att utforska relationen mellan problemformulering, intressen och styrning i medborgarnas åsikter om svensk skola med utgångspunkt från Carol Bacchis teori om problemrepresentation (2012). Enligt Bacchis resonemang är politiska förslag att betrakta som lösningar på problem där lösningen och problemformuleringen hänger ihop. Det betyder att en ”problemrepresentation” inte enbart *pekar på* problemen utan även *skapar* dem (Bacchi & Goodwin, 2016, s. 6).

För att analysera resultatet i den nationella SOM-undersökningen 2023 har vi därför formulerat följande fyra forskningsfrågor relaterade till hur svenska medborgare ställer sig till ”problemet med skolan”.

- Förändringar i skolans kvalitet?
- Lärarnas utbildning?
- Vinstintressen inom skolområdet?
- Globalisering av skolans styrning?

Vi utgår från Bacchis teori för att se om här finns åsiktsmönster som kan visa hur problemen rörande skolan är formulerad inom opinionen. Utgångspunkt är undersökningens fråga om *Skolans kvalitetsförsämring* (Bacchi, 2009; Beck, 2012) vilken sedan relateras till tre frågor *Vinster i välfärden*, *Brister i lärarutbildningen* och *Styrning genom internationella jämförelser*. Genom att på detta sätt relatera problem och lösningar vill vi undersöka rimligheten i nedanstående påståenden som i debatten ofta lyfts fram som möjliga orsaker till skolans problem (se exempelvis Lindblad & Samuelsson, 2019). Vi kommer också att undersöka om åsikter om problem och lösningar tenderar att variera mellan politiska och sociala grupper och om det finns åsiktskillnader bland svenska medborgare (Giddens, 1990).

Professionell kompetens: *Medborgare kombinerar sina svar om försämringar hos den svenska skolans kvalitet med uppfattningar om brister i lärarnas utbildning.*

Skolans marknadsiering: *Medborgare som svarar att den svenska skolans kvalitet har försämrats uppger också att företag som driver skolor i vinstsyfte bör förbjudas.*

Globalisering av skolans styrning: *Medborgare som anger att det blivit en försämrad kvalitet i skolan anser också att internationella mätningar är användbara för att bedöma den svenska skolans kvalitet.*

Samhällelig strukturering: *Medborgares syn samvarierar med sociala kategorier och politiska sympatier.*

Om undersökningens uppläggning och analyserat material

Studien är explorativ och bygger främst på data från den nationella SOM-undersökningen 2023 (n= 1 720, svarsandel 48 procent). Vidare används jämförande data från åren 2014 (n=1 634, svarsandel 54 procent), 2018 (n= 1 817, svarsandel 54 procent), 2021 (n=1 649, svarsandel 49 procent) och 2022 (n=1 747, svarsandel 48 procent) för att urskilja eventuella mönster. Först undersöks trender i opinionen i relation till problemrepresentationer. Därefter analyseras data med hjälp av SPSS och dess analysverktyg genom korstabeller gällande problemen i svensk skola och hur de kan förstås. För samtliga variabler har vi utelämnat de svar som är ofullständiga och antal svarande på påståendena kan därför variera något över frågorna. Vi undersöker också samband mellan frågorna.

Vi analyserade därefter enkätsvaren genom en s.k. klusteranalys vilket gav oss en ”karta” med olika noder för olika grupperingar av svar. Hur svenska folket fördelade sig över dessa noder analyserades sedan utifrån politisk tillhörighet, utbildning, kön och yrke.

Vilka åsikter hade medborgarna om skolan?

För att ta reda på medborgarnas syn på fyra olika påståenden om skolan inleder vi med att beskriva resultat från den nationella SOM-undersökningen 2023, se tabell 1.

I korthet visar resultaten att en tydlig majoritet (62 procent) hävdar att skolans kvalitet har blivit sämre och ganska många (35 procent) anser att internationella jämförelser är användbara för att bedöma denna kvalitet. Relativt få (15 procent) anser *inte* att lärarna är välutbildade, och en stor majoritet (69 procent) vill förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor.

Tabell 1 Medborgarnas åsikter om (a) kvaliteten i den svenska skolan, (b) internationella jämförelser användbarhet för bedömningar av skolans kvalitet, (c) huruvida lärare i svenska skolor är välutbildade, samt om (d) företag med vinstsyfte ska få bedriva skolor, 2023 (procent)

Vilken är din uppfattning om följande påståenden?	Felaktigt påstående	Varken felaktigt eller riktigt påstående		Summa procent
		Riktigt påstående	Riktigt påstående	
a. Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	8	30	62	100
b. Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet	35	42	23	100
c. Lärare i svenska skolor är välutbildade	15	40	45	100

Vilken är din åsikt om följande förslag?	Dåligt förslag	Varken bra eller dåligt förslag		Summa procent
		Bra förslag	Bra förslag	
d. Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor	14	17	69	100

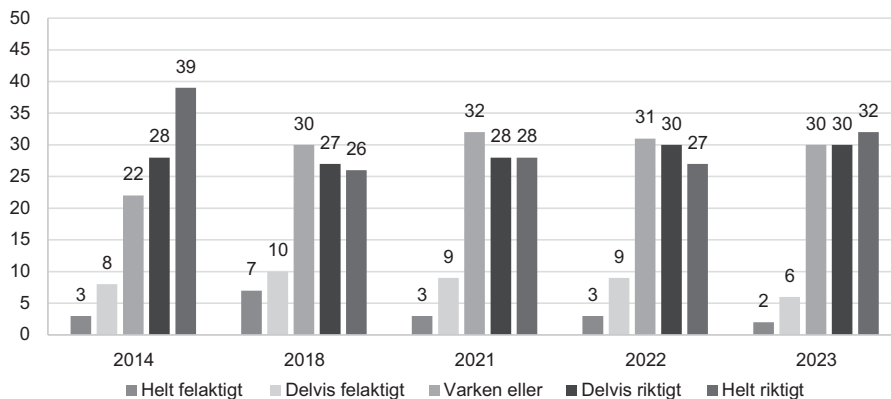
Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats, Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, samt Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svartalternativ var en femgradig skala där 1 = Helt felaktigt påstående och 5 = Helt riktigt påstående. Svartalternativen har sedan slagits samman till en tregradig skala där 1 = Felaktigt påstående och 3 = Riktigt påstående. Basen för analysen är samtliga som besvarat respektive delfråga. Den fjärde frågan löd: *Vilken är din åsikt om följande förslag: Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor.* Svartalternativ för denna fråga har vänts relativt ursprungsalternativen, samt slagits samman från en femgradig skala där 1 = Mycket bra förslag och 5 = Mycket dåligt förslag till en tregradig skala där 1 = Dåligt förslag och 3 = Bra förslag. Antal svarande är i intervallet 1 614–1 639.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Medborgarna framstår som mest överens i den fråga som handlar om att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats. Det är en fråga som i flera år har funnits med i samhällsdebatten och även i den nationella SOM-undersökningen, vilket illustreras i figur 1 samt i Appendix, tabell i.

Opinionen är relativt stabil över tid, men skillnader finns. År 2014 tyckte exempelvis 39 procent att kvaliteten i skolan hade försämrats, medan endast 28 procent tycker det 2021, (27 procent 2022 och 32 procent 2023). Ett antal medborgare anger mittenalternativet som svar på denna fråga 2018 och 2021 och tendensen fortsätter 2021, 2022 och 2023.

Figur 2 Medborgarnas svar på påståendet att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år, 2014, 2018, 2021, 2022 samt 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år.* Svarsskalan var femgradig från 1 = *Helt felaktigt påstående* till 5 = *Helt riktigt påstående*. Basen för analysen utgörs av resultaten från fem SOM-undersökningar 2014, 2018, 2021, 2022 och 2023. Data utgörs av en delmängd där 3 500 personer tillfrågats. Antal svarande för respektive år var 1 634 (2014), 1 730 (2018), 1 565 (2021), 1 644 (2022) samt 1 639 (2023).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014, 2018, 2021, 2022 samt 2023.

Hur kan då kvalitetsfrågan knytas till frågor om professionens, marknadens och/ eller till globaliseringens betydelse? För att undersöka detta använder vi oss av korstabeller och explorativa klusteranalyser. Inledningsvis ser vi närmare på hur opinionen fördelar sig i frågan om lärares utbildningsnivå i relation till uppfattningen om att skolans kvalitet har försämrats, se tabell 2.

Tabell 2 Korstabell över frågorna *Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats* samt *Svenska lärare är välutbildade*, 2023 (procent)

	Svenska lärare är välutbildade	Felaktigt påstående	Varken felaktigt eller riktigt påstående	Riktigt påstående	Totalt procent N=1 606
Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	Felaktigt påstående	1	2	6	9
	Varken eller	3	12	14	29
	Riktigt påstående	11	26	25	62
<i>Totalt av 100 procent</i>		15	40	45	100

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats* samt *Lärare i svenska skolor är välutbildade*. Svarsalternativen för frågorna var femgradig där 1 = *Helt felaktigt påstående* och 5 = *Helt riktigt påstående*. I tabellen har svarsalternativen sammanslagits till en tregradig skala där 1 = *Felaktigt påstående* och 3 = *Riktigt påstående*. Antal svarande var 1 606. Signifikans $\chi^2 < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

I den nationella SOM-undersökningen 2023 kan vi inte se något tydligt samband mellan opinionens ståndpunkter vad gäller kvalitetsförsämring och frågan om lärares utbildning. Snarare är det en liten andel av medborgarna som inte anser att lärarna är välutbildade. Kan då den försämrade kvaliteten i skolan i stället knytas till åsikter om marknadsiering och vinstuttag i skolan?

Tabell 3 Korstabell över frågorna Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats samt Förbjud företag med vinstsyfte att driva skolor, 2023 (procent)

	Förbjud företag med vinstsyfte att driva skolor	Dåligt förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Bra förslag	Totalt procent N=1 592
Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	Felaktigt påstående	1	2	6	9
	Varken eller	4	6	19	29
	Riktigt påstående	9	10	43	62
	<i>Totalt procent</i>	<i>14</i>	<i>18</i>	<i>68</i>	<i>100</i>

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats samt Vilken är din åsikt om följande förslag: Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor.* Svarsskalan för den första frågan var femgradig där 1 = *Helt felaktigt påstående* och 5 = *Helt riktigt påstående*. I tabellen har svarsalternativen slagits samman till en tregradig skala där 1 = *Felaktigt påstående* och 3 = *Riktigt påstående*. Svarsalternativ för den andra frågan har vänts relativt ursprungsalternativen samt slagits samman från en femgradig skala där 1 = *Mycket bra förslag* och 5 = *Mycket dåligt förslag* till en tregradig skala där 1 = *Dåligt förslag* och 3 = *Bra förslag*. Antal svarande var 1 592. Signifikans $\chi^2 < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tabell 3 visar att en majoritet av medborgarna anser att företag med vinstsyfte inte ska få driva skolor och att skolans kvalitet har försämrats. Den sista korstabellen undersöker frågan om medborgarna anser att det går att använda internationella kunskapsmätningar för att göra bedömningar av den svenska skolans kvalitet, se tabell 4.

Tabell 4 *Korstabell över frågorna Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats och Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, 2023 (procent)*

	Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet	Felaktigt påstående	Varken felaktigt eller riktigt påstående	Riktigt påstående	Totalt procent N=1 605
Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	Felaktigt påstående	3	3	2	8
	Varken eller	9	16	5	30
	Riktigt påstående	23	23	16	62
	<i>Totalt procent</i>	35	42	23	100

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats samt Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet.* Svarsskalan var femgradig där 1 = *Helt felaktigt påstående* och 5 = *Helt riktigt påstående*. I tabellen har svarsalternativen sammanslagits till en tregradig skala där 1 = *Felaktigt påstående* och 3 = *Riktigt påstående*. Antal svarande var 1 605. Signifikans $\chi^2 < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tabell 4 visar att åsikterna går isär när det gäller internationella jämförelser i relation till den svenska skolans kvalitet. Den visar emellertid också ett stort antal odeciderade svar. Åsikten att kvaliteten har försämrats och att internationella mätningar är användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet verkar hänga samman.

Sammanfattningsvis visar analyserna ovan att medborgarna anser att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år. Vår undersökning pekar i riktning mot att kvalitetsförsämringarna i liten utsträckning förefaller knytas till brister i lärarnas utbildning men i stor utsträckning till skolans marknadsiering. Vi ser också att svenska folket i stort anser att internationella jämförelser av skolresultat är användbara för att bedöma den svenska skolans kvalitet.

Nästa steg i vår analys är att utforska hur olika svar på dessa påståenden om skolan förhåller sig till olika positioner på en tänkt karta och på så sätt försöka fånga den samhälleliga innebörden av skolfrågor genom att undersöka vilka positioner som olika delar av befolkningen intar. Svaren på de tidigare behandlade frågorna genom våra explorativa analyser resulterade i tre jämnstora kluster med en signifikant och stabil fördelning av populationen.³ Utfallet av analyserna presenteras i tabell 5 och tillhörigheten till olika kluster inom befolkningen i Appendix, tabell ii.

Tabell 5 Utfallet i kluster baserade på gruppering av likheter inom kluster och skillnader mellan kluster. Antal och procent över respektive fråga

Kluster	Felaktigt att påstå att internationella jämförelser inte är användbara för att bedöma den svenska skolans kvalitet		Riktigt att påstå att lärare i svenska skolor är välutbildade		Tycker att det är ett bra förslag att förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor		Instämmer i att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1	203	40	203	39	26	5	293	57	514	33
2	145	30	489	100	489	100	277	56	489	32
3	201	37	0	0	540	100	387	72	540	35
Totalt	549	36	692	45	1 055	69	957	62	1 543	100

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats, Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, samt Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svartalernativ var en femgradig skala där 1 = Helt felaktigt påstående och 5 = Helt riktigt påstående. Svartalernativen har sedan slagits samman till en tregradig skala där 1 = Felaktigt påstående och 3 = Riktigt påstående, samt *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svartalernativ i klustrets ingående variabler är sammanslagna från 5 till 3 alternativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Utifrån detta utfall summerar vi klustren på följande sätt med sammanfattande ”idealtypiska” positioner:

Kluster 1: Menar i stort att det är *fel* att förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor och är ofta tveksamma till att svenska lärare är välutbildade. Anser i relativt stor andel att internationella jämförelser är användbara och instämmer ganska ofta i att kvaliteten har försämrats. Vi sammanfattar detta som en *marknadsförsvarende* position.

Kluster 2: Hävdar att lärarna är välutbildade och instämmer i förslaget om att förbjuda vinstdrivande företag. Är mer tveksamma till användbarheten hos internationella jämförelser av skolresultat som kvalitetsmått. Vi sammanfattar detta som en *professionsförsvarende* position.

Kluster 3: Anser inte att lärare i svenska skolor är välutbildade. Instämmer i förslaget att förbjuda vinstdrivande företag. En mycket stor andel menar att kvaliteten i svensk skola har försämrats, Försvaret varken marknaden eller professionen. Vi sammanfattar detta som en *kritisk men rådvill* position.

På så sätt har vi kommit fram till tre olika, empiriskt grundade, positioner vad gäller den svenska skolan. Vi menar att dessa positioner också står för olika sätt att

definiera skolans problem och hur de kan lösas. Hur ser demografin ut för de olika klustren? Vilka medborgare placerar sig var bland dessa positioner utifrån kön, ålder, position i arbetslivet och politisk självuppfattning? Vi ger här en översiktlig genomgång. För en detaljerad genomgång, se Appendix, tabell ii.

- Den *marknadsförsvarande* positionen befolkas mer av män, högre tjänstemän och småföretagare jämfört med andra positioner. De politiska sympatierna ligger ofta till höger och den omfattar en relativt stor andel yngre personer.
- Den *professionsförsvarande* positionen befolkas av lika andelar män och kvinnor av varierande ålder, av en större andel kvalificerade tjänstemän och ofta av medborgare med sympatier till vänster.
- Den *kritiska men rådvilla* positionen består till en större andel kvinnor och en större andel arbetsledare, tekniker och yrkesutbildade arbetare. De politiska sympatierna är spridda från höger till vänster och gruppen består ofta av lite äldre personer.

Sammanfattningsvis visar våra analyser att medborgarna i stort är eniga om att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats men att denna kvalitetsförsämring kan knytas till olika positioner. Det framgår att det finns en social strukturering av opinionen och att kön, ålder och politiska sympatier har betydelse för hur man uppfattar skolans problem. Däremot tycks utbildningsnivå inte ha någon betydelse, se Appendix, tabell ii.

Hur ser medborgarna på skolan som ett samhällsproblem?

Vi har här undersökt hur svenska folket ser på skolan i fråga. Tidigare forskning har visat på den svenska skolans utveckling i välfärdssamhället och innebörden av den omstrukturering – decentralisering, avreglering, och marknadsisering – som ägt rum sedan början av 1990-talet och hur resultatstyrning och internationella jämförelser av provresultat trätt in i utbildningspolitiken (se exempelvis Lindblad m.fl., 2018). I detta bidrag försöker vi i stället beskriva och analysera hur medborgarna ser på skolan som samhällsfråga. Vi använder oss därvid av Carol Bacchis (2009) ansats att undersöka vad politiska problem representerar för intressen och vilka lösningar som formuleras i problemställningar i form av institutionella logiker (Freidson, 2001).

Ett första steg var att undersöka i vilken utsträckning medborgarna ser på skolan som en viktig samhällsfråga och om detta ändrar på sig från 1990-talet och framåt. Vi fann därvid att en liten andel såg skolan som en viktig samhällsfråga i början av 1990-talet men att andelen ökade med en topp runt år 2014, då Sverige hade dalat rejält i OECDs internationella rankinglistor av skolresultat. Vi drog här slutsatsen att den svenska skolans omstrukturering – avreglering, marknadsstyrning och resultatstyrning – har åtföljts av att medborgarna ser skolan som mer problemfylld.

Ett andra steg var att analysera hur medborgarna ser på skolan i termer av kvalitet. Här fann vi – med start från 2014 – att majoriteten ansåg att kvaliteten försämrats under senare år. Det är ett mycket konsekvent mönster som vi analyserade relativt olika slag av förklaringar som gavs i forskningsdiskurser och politiska diskussioner. Den slutsats vi kunde dra av dessa analyser var att svenska folket sällan knöt skolans försämrade resultat till brister i lärares utbildning. I stället drog vi slutsatsen att kritik av vinstintressen spelade stor roll inom opinionen. En annan slutsats var att många medborgare höll med om att skolans kvalitet kunde bedömas genom internationella jämförelser av skolresultat, något som vi menade är en form av globalisering av hur utbildningspolitiska problem definieras (jfr Bacchi, 2009).

Därpå följde ett tredje steg där vi utforskade medborgarnas syn på skolan som problem. Vi fann där att svaren formerades i tre olika men jämnstora grupperingar, eller kluster. Det fanns en hög samstämmighet i att det skett en kvalitetsförsämring i svensk skola under senare år. Däremot skilde sig grupperingarna åt vad gäller åsikter om förbud mot vinstdrivande företag och om lärares utbildning. Dessa skillnader visade sig i våra analyser samspela med skillnader mellan medborgarnas sociala och politiska tillhörighet men inte med deras utbildningsnivå.

Sammantaget pekar dessa analyser på att svenska folket i stort menar att det är problem med den svenska skolan. Här menar vi oss också se skilda positioner i sätten att rama in dessa problem enligt olika institutionella logiker i form av marknad och profession (Freidson, 2001; Lindblad m.fl., 2022). En tredjedel försvarar marknadslösningar, en tredjedel litar på professionellt kunnande, och en tredjedel ifrågasätter såväl marknadslösningar som professionellt kunnande och är i den meningen rådvilla. Detta innebär också utifrån Bacchi (2009) att skolans problem knyter an till olika sätt att hantera dessa problem – genom marknadisering, eller genom professionalisering av skolan som institution.

Vilka befolkar då dessa positioner? Den gruppering som framför allt var emot förbud mot vinstdrivande företag bestod ofta av yngre män med tydliga högersympatier, eller småföretagare av olika slag, samt av tjänstemän i ledande befattningar. Den skiljde sig markant mot den gruppering som samfällt hävdade att svenska lärare var välutbildade men som också var emot vinstdrivande företag. Denna grupp, där en majoritet var kvinnor, hade tydliga vänstersympatier och bestod i stor utsträckning av kvalificerade tjänstemän. En tredje gruppering som ansåg att kvaliteten försämrats i svensk skola menade *både* att lärarna inte var välutbildade *och* att vinstdrivna skolor borde förbjudas, bestod i större utsträckning av medelålders småföretagare, arbetsledare och yrkesutbildade arbetare utan någon markant politisk profil.

Sammantaget menar vi att dessa olika positioner är betydelsefulla för att förstå hur skolans problem uppfattas i olika delar av samhället och hur politiska lösningar på dessa problem definieras på olika sätt utifrån olika positioner. Hur skolans problem definieras blir därmed en viktig politisk fråga.

När vi, utifrån den nationella SOM-undersökningens resultat 2023, konstaterar en koppling mellan synen på att kvaliteten har försämrats och förbud mot vinstintressen är det viktigt att stanna till och fundera över vad det innebär. Resultaten här utesluter förstås inte att det kan finnas andra sätt att resonera kring skolfrågor till exempel i relation till andra samhällsproblem som ökad segregation och utslagning i samhället. Det är också viktigt att fråga oss vad som menas med hög kvalitet i skolan? Är hög kvalitet i skolan detsamma som höga resultat i PISA-mätningar? Är hög kvalitet i skolan detsamma som en skola fri från problem med segregation och att ny teknik förs in i undervisningen? När det gäller en verksamhet som syftar till att utveckla det som numera benämnes ”livslångt lärande” är det kanske snarare så att kvalitet kan förstås som att skolan är en viktig samhällsbärande institution, vilken trots allt förmår att fullgöra sitt uppdrag någorlunda väl.

I en tid när grundläggande existentiella frågor behöver omformuleras för att möta samhällsutmaningar av olika slag behövs en ständigt pågående debatt om skolan där skolans uppgifter men också de professionellas roll och kompetens lyfts fram. Denna debatt behöver föras inte bara av skolpolitiker utan av alla samhällsmedborgare som varit i kontakt med skolan. Resultatet av den nationella SOM-undersökningen 2023 ger oss därför, i all sin osäkerhet, hopp om en fortsatt demokratiskt förankrad debatt om framtidens skola.

Noter

- ¹ Internationella mätningar av elevers kunskaper påbörjades under efterkrigstiden. IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) har sedan 1960-talet genomfört återkommande internationella undersökningar. Inom OECD insåg man potentialen hos den här typen av undersökningar och startade flera liknande program som PISA (Programme for International Student Assessment) och TALIS (=Teaching and Learning International Survey).
- ² Se SOM-institutets rapportserie Svenska Trender. <https://www.gu.se/som-institutet/resultat-och-publikationer/rapporter#rapporter-publicerade-2023>
- ³ Utfall av klusteranalys baserade på den nationella SOM-undersökningen 2023. Klusteranalyserna utfördes med hjälp av SPSS, Two Step Cluster. Vi valde att arbeta med fyra frågor enligt tabell i, Appendix och tre kluster, vilket enligt SPSS var av ”fair” kvalitet (silhouette measure of cohesion and separation $0,2 < x < 0,5$), vilket vi menar räcker för våra syften att resonera om möjliga sociala positioner.

Referenser

- Alexiadou, N., Lundahl, L., & Rönnerberg, L. (2019). Shifting logics: education and privatisation the Swedish way. I J. Wilkinson, R. Niesche & S. Eacott (Red.), *Challenges for public education*. Routledge.
- Angelov, N., & Edmark, K. (2016). *När skolan själv får välja – en ESO-rapport om friskolornas etableringsmönster* (Rapport 2016:3 till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi). Wolters Kluwers.
- Austin, B., Adesope, O. O., French, B. F., Gotch, C., Bélanger, J., & Kubacka, K. (2015). Examining school context and its influence on teachers: linking Talis 2013 with PISA 2012 student data. *OECD Education Working Papers, 115*. OECD Publishing.
- Bacchi, C. (2009). *Analysing policy*. Pearson Higher Education AU.
- Bacchi, C. (2012). Introducing the 'What's the Problem Represented to be?' approach. I A. Bletsas & C. Beasley (Red.), *Engaging with Carol Bacchi: Strategic interventions and exchanges* (s. 21–24). Cambridge University Press.
- Bacchi, C., & Goodwin, S. (2016). *Poststructural policy analysis: A guide to practice*. Springer.
- Beck, U. (2012). *Risksamhället: på väg mot en annan modernitet* (2 uppl.). Daidalos.
- Biesta, G. (2015). What is education for? On good education, teacher judgement, and educational professionalism. *European Journal of education, 50*(1), 75–87.
- Böhlmark, A. (2019). Leder lottning av skolplatser till förbättrad likvärdighet? I R. Eriksson & L. Unemo (Red.), *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport 2019:1. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). *Research methods in education*. Routledge.
- Englund, T. (Red.) (1996). *Utbildningspolitiskt systemskifte*. HLS Förlag.
- Erikson, R. (2019). Hur ska likvärdigheten i skolan bäst bedömas? I R. Eriksson & L. Unemo (Red.), *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport 2019:1. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Erikson, R & Unemo, L. (2019). Inledning och sammanfattning. I R. Eriksson & L. Unemo (Red.), *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport 2019:1. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism, the third logic: On the practice of knowledge*. University of Chicago press.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Polity in association with Blackwell.
- Lindblad, S., & Wallin, E. (1993). On transitions of power, democracy, and education in Sweden. *Journal of Curriculum Studies, 25*(1), 77–88.
- Lindblad, S., Lagergren Wahlin, F., Samuelsson, K., & Wallström, H. (2022). Medborgarna om styrningen av den svenska skolan: Stat, marknad eller profession. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Lindblad, S., Pettersson, D., & Popkewitz, T. (Red.) (2018). *Education by the numbers and the making of society: The expertise of international assessments*. Routledge.
- Lindblad, S., & Samuelsson, K. (2019). Globalisering av lärarutbildning i Sverige? Om OECD:s kunskapsintressen och problemrepresentation och dess betydelse i svenska sammanhang. *Läroplansteori i och om lärarutbildning, Rapport från den sjunde Nordiska läroplanstekniska konferensen*. RIPS: Rapporter från Institutionen för pedagogik och specialpedagogik.
- Lundahl, L. (2002). From centralisation to decentralisation: Governance of education in Sweden. *European educational research journal*, 1(4), 625–636.
- Sjøberg, S., & Jenkins, E. (2022). PISA: a political project and a research agenda. *Studies in Science Education*, 58(1), 1–14, DOI: 10.1080/03057267.2020.1824473
- Smeplass, E. (2018). *Konstruksjonen av den problematiske lærerutdanningen Lærerutdanningen i et institusjonelt og politisk landskap*. Doktoravhandling ved NTNU, 2018:330. Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet.
- Svallfors, S. (2016). Who loves the Swedish welfare state? Attitude trends 1980–2010. *The Oxford handbook of Swedish politics* (s. 22–36). Oxford Academics.
- SOM-institutet (2023). *Svenska Trender 1986–2022*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Utbildningsdepartementet (1992). *The Swedish Way towards a Learning Society*. Allmänna förlaget.
- Yang Hansen, K., & Gustafsson, J. E. (2016). Causes of educational segregation in Sweden—school choice or residential segregation. *Educational Research and Evaluation*, 22(1–2), 23–44.

APPENDIX

Tabell i Uppfattningar i frågan om huruvida kvaliteten i den svenska skolan har försämrats, 2014–2023 (procent)

År	Helt felaktigt	Delvis felaktigt	Varken eller	Delvis riktigt	Helt riktigt	Totalt	Antal svar
2014	3	8	22	28	39	100	1 634
2018	7	10	30	27	26	100	1 730
2021	3	9	32	28	28	100	1 565/1 649
2022	3	9	31	30	27	100	1 644/1 747
2023	2	6	30	30	32	100	1 639/1 720

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år.* Svarsskalan var femgradig från 1 = *Helt felaktigt påstående* till 5 = *Helt riktigt påstående*. Basen för analysen utgörs av resultaten från fem SOM-undersökningar 2014, 2018, 2021, 2022 och 2023. Antal svar 1 634–1 730.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014, 2018, 2021–2023.

Tabell ii Kategorier över kluster, 2023 (antal, procent)

		Kluster 1		Kluster 2		Kluster 3		Totalt	
		n	%	n	%	n	%	n	%
Kön (Signifikans chi2<0,001)	Kvinna	224	28	278	35	293	37	795	100
	Man	284	39	207	28	244	33	735	100
	Annat	6	46	4	31	3	23	13	100
	Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100
Position i arbetslivet (Signifikans chi2<0,001)	Höga tjänstemän och ledande befattn.	124	38	90	28	110	34	324	100
	Kvalificerade tjänstemän	92	24	162	42	128	34	382	100
	Övriga tjänstemän	51	34	54	35	47	31	152	100
	Småföretagare exkl. lantbrukare	27	39	15	21	28	40	70	100
	Lantbrukare med flera	9	53	2	12	6	35	17	100
	Arbetsledare och tekniker	27	36	15	20	32	44	74	100
	Yrkesutb. inom handel/service/omsorg	60	31	61	32	70	37	191	100
	Yrkesutb. Arbetare	24	29	26	31	34	40	84	100
	Övriga arbetare	44	35	37	30	44	35	125	100
	Ej svar	56	45	27	22	41	33	124	100
Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100	
Utbildningsnivå (EJ SIGNI- FIKANT Chi2=0, 634)	Låg	65	32	65	32	76	36	206	100
	Medellåg	137	38	103	28	124	34	364	100
	Medelhög	118	34	115	32	119	34	352	100
	Hög	184	31	193	33	211	36	588	100
	Ej svar	10	30	13	40	10	30	33	100
Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100	
Politisk själv- uppfattning (Signifikans chi2<0,001)	Klart till vänster	19	9	104	51	81	40	204	100
	Något till vänster	52	15	161	47	127	38	340	100
	Varken till vänster eller till höger	147	34	118	27	166	39	431	100
	Något till höger	186	50	78	21	109	29	373	100
	Klart till höger	101	58	23	13	50	29	174	100
	Ej svar på frågan	9	43	5	24	7	33	21	100
Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100	
Ålder (Signifikans chi2<0,001)	16–29 år	83	50	35	22	47	28	165	100
	30–49 år	142	32	155	35	149	33	446	100
	50–64 år	137	35	102	26	152	39	391	100
	65–90 år	152	28	197	36	192	36	541	100
	Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100
Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100	

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats. Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, samt Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svarsskalan var femgradig där 1 = *Helt felaktigt påstående* och 5 = *Helt riktigt påstående*. I analysen har svarsalternativen slagits samman till en tregradig skala där 1 = *Felaktigt påstående* och 3 = *Riktigt påstående*, samt *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svarsalternativ i klustrets ingående variabler är sammanslagna från 5 till 3 alternativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.